

POLONYALI AZERİ GELİNİ VANDA RESULTZADE

Bülent DANIŞOĞLU

Leyla Hanım'ı 1970'li yıllarda tanıdım. Kızılırmak Sokak'ta, şimdi Ankapol Sineması'nın bulunduğu yerdeki apartmanın bodrum katında oturuyordu. Sokağa taşındığımız günden beri, her gün köpeğinin tasmaından tutarak titrek adımlarla yürüdüğünü görürdük. Zayıf, açık tenli, güler yüzlü, yaşlı ama gözleri parıldayan bir kadındı. Mahalle esnafı ona 'madam' diye hitap ederdi. Aksanından Türk olmadığı anlaşılıyordu. Sonra bir gün annem onu evimize davet etti. Madam'ın adının Leyla olduğunu o zaman öğrendim. Zaten kendisi de bir süre sonra adının Vanda'dan Leyla'ya dönüşmesinin hikayesini anlatmıştı. Sevgili kocası ona Leyla ile Mecnun'u anlatmış ve adının Leyla olmasını istemişti. Kocası, yani Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resultzade.

Leyla Hanım'ı anlatmak için önce Mehmet Emin Resultzade'den, Leyla Hanım'ın deyişle Emin Bey'den söz etmek gerekiyor. Leyla Hanım'la tanışmamızdan birkaç yıl sonra ölümüne kadar, sohbetlerimizde Emin Bey sık sık konu olurdu. O sıralar Emin Bey hakkında hiçbir şey duymamıştım. Yıllar sonra Sovyetler Birliği yıkılıp, Azerbaycan Cumhuriyeti yeniden kurulduğunda

adı duyulmaya başladı. Meydanlara, üniversitelere Mehmet Emin Resulzade adı verildi. Emin Bey'in adını her duyduğumda Leyla Hanım aklıma geldi, bu günleri görseydi ne kadar mutlu olacağını düşündüm. Ama bu yazıyla ilgili çalışmalara başladıktan sonra, artık o kadar emin değilim.

Mehmet Emin Resulzade 1884 yılında Bakü'de doğmuş. Siyaset ve edebiyatla ilgili bir genç olarak, 1903 yılından itibaren *Şarki Rus* gazetesinden başlayarak çeşitli gazete ve dergilerde yazı yazmış, makaleleri, şiirleri yayımlanmış. 1904 yılında

Neriman Nerimanov ile birlikte, Rus Sosyal Demokrat İşçi Partisi ile bağlantılı Himmet örgütünün kurucu ve yöneticilerinden olmuş. 1905-1908 yılları arasında sol görüşlü *Tekamül* ve *Yoldaş* dergilerinde yazılar yazmış, *Tekamül*'ün yazı işleri müdürlüğünü yapmış. 1908 yılında Azerbaycan'ın özerkliğine ilişkin görüşler içeren *Karanlıkta Işıklar* adlı oyunu sahnelenmiş. Bu dönem Kafkas halklarının Rus Çarlığı'na karşı birlikte mücadele verdiği ve sosyalist fikirlerin gençler arasında yayılmaya başladığı dönem. Resulzade bu sıralar, siyasi çalışmalarını sırasında –o dönemde kod adı Koba olan- Stalin ile tanışmış ve söylentiye göre 'neft' işçileri grevini örgütlerken polisin elinden kurtulmasına yardımcı olmuş.

Siyasi mücadele, çok yaygın olarak görüldüğü gibi, Himmet yöneticilerinin de ülkeden kaçmasına yol açmış. Resulzade 1909 yılında İran'a kaçarak, buradaki devrimci örgütlerde çalışmış. Tebriz ayaklanmasında önemli rol üstlenmiş. Meşrutiyetin ilanından sonra, İran'daki sosyalist hareketin Tahran'da çıkardığı *İran-ı Nev* gazetesinin yazı işleri müdürlüğünü yapmış. 1910 yılında İran Demokrat Partisi'nin kurucularından ve Merkez Komite üyelerinden olmuş. 1911 yılında Rusya'nın İran'a girmesi ve İran Hükümetine yaptığı bas-

kılar sonucu yeniden sürgün dönemi başlamış. Bu sefer İstanbul'a kaçmış. 1911-1915 yılları arasında Türk Ocakları'nda faaliyet göstermiş, *Türk Yurdu* dergisinde yazıları çıkmış. Zeki Velidi Togan, Ziya Gökalp gibi isimlerle birlikte çalıştığı bu dönemde Türk milliyetçiliğine eğiliminin ağırlık kazanmaya başladığı anlaşılıyor.

Resulzade İstanbul'da iken, 1913 yılında Azerbaycan'da Müsavat Partisi kuruluyor. Müsavat Partisi ulusal ya da dinsel tutum ayrımı gözetmeksizin bütün Müslüman halkların birleşmesi çağrısı yapıyor. Partinin programında özerk ya da bağımsız Azerbaycan'dan söz edilmediği gibi, Türklük kavramı da yer almıyor. Türklük kavramı 1915 yılında Resulzade Baku'ya dönüp, *Açık Söz* gazetesini çıkarmaya başladıktan sonra yaygınlaşıyor. Dilin sadeleşmesi çalışmaları başlıyor. "Türkleşmek, İslamlaşmak, Çağdaşlaşmak" sloganı yayılıyor. Müsavat Partisi'nin İslamcılıktan Türkçülüğe dönüşümü de bu sıralar oluyor.

Resulzade siyasi hayatına Rusya'da sosyalist olarak başlayan bir politikacı. İran'da yaşadığı dönemde Azeriliği öne çıkarmayan, tüm İran için reform talep eden bir partinin yöneticisi. Son dönemde milliyetçiliğe yönelmesi Rusya ve İran gibi büyük ülkeleri dönüştürmeye yönelik çabalarının başarısızlığının yol açtığı umutsuzluk mu yoksa içinde her zaman var olan bir eğilimin açığa çıkması mı bilmiyorum. Ama burada Leyla Hanım'la ilgili bir parantez açmak gerekiyor. Hangi seçim olduğunu hatırlamıyorum ama 1970'li yıllardaydı. Leyla Hanım'a hangi partiye oy vereceğini sormuştum. Ecevit'e oy vereceğini söylemişti. Sebebini sorduğumda da "Söyledikleri Emin Bey'in düşüncelerine çok benziyor" demişti.

1917 yılında Müsavat Partisi ilk kurultayını yapıyor ve Resulzade oy birliği ile genel başkan seçiliyor. Parti artık İslamcı değil laik milliyetçi bir çizgidedir ve Rusya'da federatif bir yapı kurulmasını savunmaktadır. Ancak Ekim Devrimi'nden sonra ülkenin her tarafı gibi Kafkasya da karışmıştır. Kafkasya'nın çok uluslu yapısını yansıtan Bakü Komünü ulusal eğilimleri kırarak sınıfsal temele dayalı bir birlik kurmada başarısız olmuştur. Önce Gürcistan ve Ermenistan, ardından Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder. Resulzade 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Milli Şurası Başkanı sıfatı ile Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kuruluşunu açıklar. Gence geçici başkent olarak kullanılmaktadır. Azeri önderlerin arasındaki çatışmaların yanı sıra Ermenistan ile çarpışmalar da başlamıştır. Bu sıralar Osmanlı ordusu da Kafkasya'ya girmiştir. Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa, İslam Ordusu adıyla Türk askerler ve Azeri gönüllülerden oluşan bir orduyla ilerlemektedir. Bir yandan da Bakü Komünü ile Müsavatçıların çatışmaları sürmektedir.

Nuri Paşa komutasındaki ordu 1918 Eylül'ünde Bakü'ye girer. Bakü Azerbaycan'ın başkenti olur. Azerbaycan bu dönemde Sovyetler Birliği, Osmanlı, İngiliz, Alman devletlerinin türlü çeşitli çatışmalarına ve pazarlıklarına sahne olmaktadır. Resulzade'nin cumhurbaşkanlığındaki Azerbaycan'da hükümetin başına Feth Ali Han Hoyski atanır. Bu atamada Müsavat Partisi'nin etkisini zayıflatmak ve Türkiye'ye daha yakın kişileri güçlendirmek amacının güdüldüğü iddiaları vardır. Azeriliğin tanımlanması, Türklük, Osmanlılık ile ilişkileri gibi tartışmaların yanı sıra Müsavat Partisi'nin sağ ve sol kanatları arasındaki çekişmeler de sürmektedir. Nitekim toprak reformu yasasının hazırlanmasına karşın reformun yapılamaması hükümetin zayıflamasının nedenlerinden biri olarak gösterilmektedir. İki yıldan az yaşayan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin büyük Batılı devletler tarafından tanınmasına, Paris Konferansı'na katılmasına rağmen ekonomik sorunları çözemediği ve Sovyet, Osmanlı, İngiltere devletlerinin baskıları altında kaldığı anlaşılıyor.

27 Nisan 1920 tarihinde Sovyet ordusu Bakü'ye girmek üzereyken, Meclis'te düzenlenen olağanüstü oturumda hükümet düşürülür ve iktidar Neriman Nerimanov başkanlığındaki Azeri komünistlere geçer. Tutuklamalar başlar. Resulzade Bakü'den kaçıp bir süre saklansa da yakalanır, diğer muhaliflerle birlikte hapse atılır. Bu arada devreye Stalin girer. Stalin Azerbaycan'dadır ve yeni Azeri yönetimi tarafından tutuklanan eski dostu ile görüşmek ister. Resulzade bu görüşme ile başlayan ve sonra da uzun süre devam eden sohbetlerini 1954'de yayımladığı anılarında anlatıyor. Sohbetler, bekleneceği gibi, büyük ölçüde siyaset ağırlıklı ama Eskimo kadınları ile Kafkasyalı kadınların cinsel ahlak anlayışlarının kıyaslanması gibi 'erkek muhabbetleri' de eksik değil. Yine de 'tayin-i mukadderat hukuku' tartışmaları hepsinin önüne geçiyor. İlginç diyaloglar var. Stalin küçük ülkelerin bağımsız kalamayacağını, er geç bir büyük ülkeyle anlaşacağını söylüyor. Resulzade bağımsız olurlarsa Sovyetler ile anlaşabileceklerini ancak bağımlılığı kabul edemeyeceklerini söylüyor, Sovyetleri Almanlar yönetmeye kalkışsa ne yapacaklarını soruyor. Stalin gülümseyerek, "Bizden daha iyi yaparlar" cevabını veriyor. Sonuçta Stalin gençlik yoldaşına kendisiyle beraber Moskova'ya gelmesini öneriyor. Bakü'de kaldığı sürece can güvenliğinin bulunmayacağını, Azeri yöneticilerinin er geç ondan kurtulmak isteyeceğini söylüyor. Resuloğlu bu öneriyi kabul ediyor ve aynı trenle Moskova'ya gidiyorlar.

Moskova'da bir ara Resulzade'nin Türkiye'ye gönderilmesi söz konusu oluyor. O sıralar bazı muhaliflerin yurtdışına çıkarılması mümkün. Ancak Ukraynalı bir muhalifin çıkar çıkmaz Sovyetler aleyhine faaliyete başlaması ne-

deniyle bu uygulamadan vazgeçiliyor. Moskova'da Resulzade'ye kalacak ev veriliyor, Şark Dilleri Enstitüsü'nde Fars ve Rus dilleri dersleri vermesi sağlanıyor. Kendisinden yeni kurulacak bir şarkiyat cemiyetinin ve 'Şark Milletleri Komünist Üniversitesi'nin başına geçmesi isteniyor ama reddediyor. Moskova'da geçen iki yıl içinde Stalin, Sultan Galiyev, Enver Paşa gibi kişilerle görüşmeler yapıyor. 1922 yılında Bakü'de Müsavat Partisi'nin illegal örgütlenmesini sağladığı haberi gelince kaçıma karar veriyor. Şark Dilleri Enstitüsü'nde araştırma yapmak bahanesiyle Leningrad'a geliyor. Buradan bir kayıkla Finlandiya'ya kaçıyor.

Leyla Hanım bana Resulzade'nin kaçıışı ile ilgili daha farklı bir hikaye anlatmıştı. Onun anlattıklarına göre, Resulzade'nin ülseri var. Moskova'da gözaltındayken hastalanıyor. Stalin bu hastalıktan endişeleniyor. Resulzade öldüğü takdirde bunun doğal bir ölüm olduğuna kimseyi inandırmayacağından ve Azerbaycan'da çıkabilecek bir ayaklanmaya engel olamayacağından korkuyor. Resulzade Finlandiya'da bir hastaneye yatırılıyor. Hastanede İngiliz ajanları Resulzade ile ilişki kuruyor. Kendisini kaçırmayı ve yurtdışında sürdüreceği bağımsızlık mücadelesini desteklemeyi öneriyorlar. Bunun karşılığında, bağımsızlıktan sonra Bakü petrolünün işletilmesinde imtiyaz istiyorlar. Resulzade bu pazarlıktan çok rahatsız olmasına rağmen anlaşmayı kabul ediyor ve bir gece kayıkla hastaneden kaçırılıyor.

Emin Bey'in anılarıyla Leyla Hanım'ın anlattıklarının neden böyle farklı olduğunu bilmiyorum. Gerçi Resulzade anılarında, Tahran'da *İran-ı Nev* gazetesinin yöneticiliğini yaparken İngiltere Sefareti'nin askeri ataşesi 'Stoks' ile tanıştığını, Rusya'nın 'azimkar muhalifi' olan bu kişinin Birinci Dünya Savaşı'nda Azerbaycan'daki İngiliz kuvvetleri komutanının siyasi müşaviri olduğunu

nu ve o dönemde de görüşüklerini söylüyor. Stalin'in bu adamdan nefret ettiğinden de söz ediyor. Ama Sovyetler'den kaçışını anlatırken İngilizlerden bahsetmiyor. Öte yandan, Leyla Hanım bana hikayesini anlattığında hayli yaşlı bir kadındı. Kendisine anlatılanları yanlış hatırlamış olabilir. Anlattıkları –daha sonra söz edeceğim- Pilsudski'nin Rusya'dan kaçış hikayesine de biraz benziyor.

Resulzade Türkiye'ye gelip Azerbaycan'ın bağımsızlığı için siyasal çalışmalara başlıyor. *Yeni Kafkasya*, *Azeri Türkü*, *Odlu Yurt*, *Bildiriş* dergileri onun yönetiminde çıkıyor. Azerbaycan ve Kafkasya üzerine, biri Fransızca ve biri Rusça olmak üzere bir dizi kitap yazıyor. Bu çalışmaları Sovyetler Birliği'ni rahatsız ediyor. Stalin'in talebi üzerine, o sıralar Sovyetler ile yakın olan ilişkilerin bozulmaması için, Atatürk Resulzade'den yurtdışına çıkmasını istiyor. Kendisi ile aynı kaderi paylaşan Tatar lider Ayaz İshaki ile birlikte Türkiye'yi terk edip, Polonya'ya gidiyorlar. Rastladığım kaynaklarda bu göçün tarihleri pek net değil, 1927 ile 1931 arasında değişiyor.

Leyla Hanım'ın anlattıkları burada da bazı farklar içeriyor. Leyla Hanım'a göre Emin Bey İngiltere'de bir dernek kurup siyasi çalışmalarını sürdürür. Fakat İngilizlerin kontrolünde çalışmaktan memnun değildir. Fransa'ya geçer ve Paris'te *Journal Prometheus* adlı bir dergi çıkarır. Daha sonra Polonya'ya geçer.

Resulzade'nin neden Polonya'ya geçtiği, Paris'te çıkardığı derginin adından anlaşılıyor. O yıllarda Polonya'nın lideri olan Mareşal Pilsudski, Rusya ve Sovyetler Birliği sınırları içindeki Rus olmayan halkların işbirliğini amaçlayan Promethean projesinin uygulanması için çalışmaktadır.

Hikayemiz Pilsudski hakkında kısa bir bilgi verilmesini gerektiriyor. Polonya'nın bağımsızlık savaşının lideri ve cumhurbaşkanı Jozef Pilsudski 1867 yılında, Rusya'ya bağlı olan topraklarda, asil bir ailenin çocuğu olarak doğar. Lehçe konuşmanın yasaklandığı, yoğun bir Ruslaştırma programının uygulandığı bir dönem. Rusya'dan bağımsızlığı savunan milliyetçi bir aileden gelen Pilsudski ailesinin izinden gider, Rusya'daki Narodniklerle ilişkili bir örgüte girer ve siyasal nedenlerle üniversiteden atılır. 19 yaşında Çar III. Alexander'e karşı başarısız bir suikast girişimi nedeniyle tutuklanır ve Sibirya'da beş yıl sürgüne mahkum edilir. Tutuklanma nedeni de ilginç. Sonradan ünlü bir antropolog olan ağabeyi Bronislav Pilsudski, Lenin'in ağabeyi Alexander Ulyanov ile yakın arkadaştır ve suikastı birlikte planlamışlardır. Jozef Pilsudski sürgünden sonra Polonya Sosyalist Partisi'ne girer, illegal *Robotnik* (İşçi) dergisini çıkarır. Partinin başkanlığına seçildikten sonra sosyalist ve milliyet-

çi fikirleri içeren bir çizgi izler. 1900 yılında yeniden tutuklanınca, akıl sağlığının bozulduğu izlenimi uyandırarak St. Petersburg'da (Leningrad) bir hastaneye yatırılmayı başarır ve buradan yurtdışına kaçar. 1904 yılında Bojowki adlı bir gerilla örgütü kurarak bombalamalar, soygunlar, suikastlar içeren silahlı mücadeleye başlar. Aynı yıl, Rusya (daha sonra Sovyetler Birliği) sınırları içinde yaşayan ve Rus olmayan bütün halkların bağımsızlığını ve dayanışmasını hedefleyen Promethean projesini hazırlar. Promethean projesi çalışmaları İkinci Dünya Savaşı'na kadar devam eder. Pilsudski, sayıları Birinci Dünya Savaşı başlarında 12.000'e ulaşan silahlı militanlarıyla Ruslara karşı savaşır ve 1918 yılında kurulan bağımsız Polonya Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı olur. 1921 yılında anayasanın kabulüyle iktidarı kaybeder ama 1926'da bir askeri darbe ile yönetimi ele geçirir. 1935 yılında ölene kadar Polonya'yı diktatörlükle yönetir.

Pilsudski Promethean hareketi kapsamında Rusya'daki Rus olmayan bütün halkların lider kadroları ile ilişki kurmuştur. Azeriler de bu halkların arasındadır. 1926 yılında Pilsudski'nin yeniden iktidara gelmesiyle proje yeniden harekete geçirilmiştir. Resulzade'nin 1927 yılında Polonya'ya geçmesi muhtemelen bununla ilgilidir. Resulzade'nin yazı yazdığı *Prometheus* adlı aylık dergi Promethean hareketi tarafından Paris'te yayımlanmaktadır. Pilsudski ile Resulzade'nin Varşova'da görüşmeler yaptıkları bilinmektedir.

Leyla Hanım'ın Mareşal Pilsudski'nin yeğeni olduğunu bir Azeri web sitesinden öğrendim. Daha sonra Resulzade'nin torunu Reis Resulzade'nin, dedesinin hayatına dair yazdığı yazıda, Varşova'da Pilsudski'nin yeğeni Vanda'ya aşık olduğunu ve birlikte yaşadıklarını yazdığını gördüm. İnternette Resulzade'nin yaşamı ile ilgili ayrıntılı bilgi veren çok sayıda Azerice ve Türkçe web sitesi var ama nedense hiç biri Leyla Hanım'dan söz etmiyor. Yalnızca birinde "Polonya'da Pilsudski'nin kardaşının kızıyla yaşadı" diye bir ifadeye rastladım. Oysa Vanda onun Türkiye'de ölene kadar birlikte yaşadığı eşiydi. Azerilerin Vanda'nın var olduğunun bilinmesini pek istemedikleri anlaşılıyor. Bunun nedeni Azeri milliyetçiliğinin babası Resulzade'nin bir Polonyalı kadınla evlenmiş olması mı, yoksa ona dinini değiştirmesi için baskı yapmaması ve ölene kadar Hristiyan kalmasına izin vermesi mi, bilmiyorum.

Leyla Hanım'ın bana Pilsudski'den söz ettiğini hatırlamıyorum. Belki de söz etmişti ama ben o yıllarda Pilsudski'yi tanımadığım için anlamamıştım. Ailesinin kuşaklar boyu Rus egemenliğine karşı mücadele ettiğini anlatmıştı. Büyük babasının ayak bileklerindeki pranga izlerinin ölene kadar geçmediğini söylemişti. Babasının Polonya'nın bağımsızlığı için mücadele eden bir önde-

rin emrinde çalıştığını ve Sibiryaya sürgüne gidip geldiğini anlatmıştı. Mareşal Pilsudski'nin küçük yaşta ölenler hariç, kız ve erkek dokuz kardeşi var. Bunlardan Bronislav Sibiryaya sürülmüş, Adam ve Jan da siyasi hareketin içinde yer almış, diğerleri hakkında bilgi edinemedim. Leyla Hanım'ın hangisinin çocuğu olduğunu bilemiyorum. Hakkında bilgi edinmek için Polonya Büyükelçiliği'ne yazdım, Büyükelçi ilgilendi ancak bilgi almak mümkün olmadı.

Vanda 19. yüzyıl sonlarında veya 20. yüzyıl başlarında doğmuş olmalı. Çocukluğu ve gençliği Polonya'nın Rus Çarlığı'na bağlı olduğu dönemde geçmiş. Lehçeyi yalnızca evlerinde konuşabildikleri, ev dışında Rusça konuşmak zorunda kaldıkları bir dönem. Rusça'yı çok iyi bildiği halde nefret etmesi de bu yüzden. Bu yüzden yıllar sonra Ankara'da yaşarken, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi'nin Rus Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde ders vermesi istendiğinde, mevcut işinden daha yüksek ücret önerildiği halde derhal reddetmiş. Ama Rusça'ya düşmanlığı Ruslara düşmanlık anlamına gelmiyor, hayatının son döneminde bir Rus kadınla arkadaş olmuştu.

Leyla Hanım'ın eğitilmiş, nitelikli bir kadın olduğu her halinden belliydi. Varşova'da Fransız Filolojisi'nden mezun olmuş. Öğrencilik yıllarında, kendi tabiriyle 'revolüsyoner'miş. Tatlı tatlı gülümseyerek "Hepimiz revolüsyoner-

dik” derdi. Bir gün Leyla Hanım’la sokakta karşılaşmıştık. Üzerimdeki parkayı işaret ederek, “Biz de mujik kasketi takardık” demişti. Mujik kasketi takmakla birlikte, soylu ailesinin ona rahat bir hayat sağladığı belli. Üç kere Viyana’ya, ayrıca Paris, Berlin ve Londra’ya gittiğini anlatmıştı.

Gençlik yıllarına ait anlattığı bir olay da kardeşiyle ilgili. Rusya’da mimarlık eğitimi alan kardeşi –her ne sebeptense- işçi kılığına girerek kaçırmaya çalışıyor. Ama kontrol sırasında ellerinin nasırlı olmaması onu ele veriyor ve öldürülüyor.

Leyla Hanım Emin Bey’le tanışmadan önce başka biriyle evlenmiş ve boşanmış. Emin Bey’le büyük bir aşk yaşayarak evlendiğini söylemişti. İkinci Dünya Savaşı’na kadar Varşova’da yaşıyorlar. Bu arada Emin Bey’in siyasi faaliyetleri devam ediyor. *İstiklal* ve *Kurtuluş* dergilerini çıkarıyor. 1934 yılında Brüksel’e gidip, Kafkas Konfederasyonu Paktı’nı imzalıyor. Azerbaycan’a ilişkin yazdığı kitaplar Almanca ve Lehçe dillerinde yayımlanıyor.

1939 yılında Almanya’nın Polonya’yı işgal etmesiyle birlikte düzenleri bozuluyor. Leyla Hanım’ın ailesi bu sefer Alman işgalcilere karşı verilen bağımsızlık mücadelesine katılmıştır. Bildirilerin hazırlanması ve toplantılar için en uygun yer olarak onların evi seçiliyor. Çünkü Resulzade Varşova’da Türk gazeteci sıfatıyla bulunmaktadır ve onun evinin aranması olasılığı Polonyalılara göre çok düşüktür. Leyla Hanım’ın kız kardeşinin kocası Polonya ordusunun subaylarından ve işgal ordusuna sabotajlar düzenlemektedir. Bir gün gestapo evini basıyor ve ailesinin önünde onu öldürüyor. Bu olayın üzerine Polonya’dan kaçmak zorunda kalıyorlar.

Polonya’dan kaçtıktan sonra Romanya’ya yerleşiyorlar. Resulzade 1942 yılında Hitler’in daveti üzerine, diğer Kafkas halklarının temsilcileriyle birlikte Berlin’e gidiyor. Kafkasya ve Azerbaycan’ın bağımsızlığı üzerine görüşmeler yapılıyor ancak anlaşma sağlanamıyor. Resulzade’den Alman ordusunda yer alan Azeri birliklerine bir konuşma yapması isteniyor. Naziler yapılan konuşmadan memnun kalmıyor ve Resulzade’nin Almanya’yı 24 saat içinde terk etmesini istiyor. Resulzade Romanya’ya döndükten sonra Nazilere karşı bir bildiri kaleme alıyor.

Romanya’da da uzun süre kalamıyorlar. Sovyet ordularının Romanya’ya yaklaşması üzerine, önce Yugoslavya’ya, oradan Macaristan’a kaçıyorlar. Hem Sovyet hem Alman ordularından kaçmaya çalışan çiftin sığınabileceği tek yer İsviçre’dir. Ancak İsviçre ordusu, savaşa bulaşmak endişesiyle sınırları tutmuş, hiçbir mülteciyi kabul etmemektedir. Kalabalık bir grupla birlikte, İsviçre sınır muhafızlarının kendilerine çevrilmiş mitralyözleri karşısında, üç ay kadar dağlarda yaşıyorlar. Bekleyenlerin sayısı her geçen gün biraz daha aza-

lıyor ama onlar, gidecek başka yerleri olmadığından, kalıyorlar. Leyla Hanım her gün tek başına bir tepeye çıkıp müttefik askerlerini bekliyor. Nitekim askerlerin gelişini ilk gören ve heyecanla koşup diğerlerine haber veren o oluyor. Leyla Hanım onlarla karşılaşan Amerikalı askerlerin şaşkınlığını ve kendilerine ikram ettikleri çikolatanın tadını unutamadığını söylerken gülüyordu.

1947 yılında, o sıralar Türkiye'nin Bern büyükelçisi olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun yardımıyla, Türkiye'ye geliyorlar, Ankara'ya yerleşiyorlar. Emin Bey siyasi faaliyetlerine devam etmekle birlikte, Azerbaycan tarihi ve edebiyatı ile ilgili çalışmalara ağırlık veriyor. Azeri şairi Nizami ile ilgili önemli bir kitap yazıyor. *Türk Ansiklopedisi*'nde bazı maddeleri hazırlıyor. Leyla Hanım da Milli Kütüphane'de çalışmaya başlıyor.

Türkiye'ye ilk geldikleri sıralarda yaşadıkları bir olay, mücadeleci tavırlarının pek değişmediğini gösteriyor. Ankara'yı bilenler bilir, Polonya Sefareti Kuğulu Park'ın karşısında, konumuyla, bahçesiyle kentin en güzel sefaretlelerinden biridir. Almanlar Polonya'yı işgal ettiklerinde bu sefarete de el koymak istedikleri, buna karşılık İnönü'nün "Biz Polonya'yı geçen sefer 200 yıl bekledik, yine bekleriz" diye izin vermediği söylenir. Sefaret binasının içi de çok güzelmiş ve değerli tablolarla doluymuş. 1948 yılında Polonya'da sosyalist yönetim kurulunca, eski büyükelçi "komünistler sanata karşıdır" diyerek, bu değerli tabloları götürmüştü. Büyükelçinin İnönü ile arasındaki dostluğa güvenerek bu harekete cesaret ettiği söyleniyormuş. Emin Bey ve Leyla Hanım bir kokteylde bu büyükelçi ile karşılaşmışlar ve "O tablolar Polonya halkının malıdır, onları çalmaya hakkınız yok" diye bağırarak salonu terk etmişler.

Leyla Hanım, kocası öldükten sonra da Ankara'da yaşamayı sürdürmüştü. Polonya'daki kardeşleri ve akrabalarıyla ilişkiyi kesmemiş, sürekli yazışmış. Polonya'nın kıtlık çektiği dönemlerde onlara gıda maddeleri göndermeyi ihmal etmemiş. Memleketindeki yakınlarının da onu unutmadıklarını biliyorum çünkü yeğenleri onu ziyarete geldiklerinde Leyla Hanım'ı tanıyordum. Yeğenlerini bizim eve getirdi, tanıştırdı. O zamanlar kadınların elini öpme adeti Türkiye'ye girmemişti. Polonyalıları elini öptüğünde annemin ne kadar şaşırıldığını hatırlıyorum. Onlara Ankara'yı gezdirdik. Leyla Hanım çok mutluydu. Onu bir de yıllardır özlediği Varşova'dan dönüşünde bu kadar mutlu görmüştüm. Akrabalarının çağrısı üzerine gitmiş ve üç ay kalmıştı. Her hafta sonu Varşova'nın yakınlarındaki bir parka gidip Chopin dinlediğini anlatmıştı. "Varşova hiç bozulmamış, hâlâ çok güzel" diyordu. Üstelik Polonya'daki düzeni de beğenmişti. Polonyalıların bütün ihtiyaçlarını karşıladıklarını, rahatlarının yerinde olduğunu söylüyordu.

Leyla Hanım'ı tanıdığımızda Milli Kütüphane'den emekli olmuştu. Emekli maaşıyla, bir apartmanın rutubetli bodrum katında çok yoksul bir yaşam sürüyordu. Her pazar İtalya Sefareti'nin bahçesindeki Katolik kilisesine giderdi. Azeri derneklerinden birileri zaman zaman onu ziyaret ediyordu ama hiç kim-seden yardım kabul etmiyordu. İki yan apartman komşusu olduğumuzdan bi-ze sık sık gelirdi. Geldiğinde de bir sedire uzanıp güneşlenmeyi ihmal etmez-di. Penceresinin önünden geçerken "hu hu" diye seslendiğini duyup kafamı çe-virince gülümseyen yüzünü görürdüm. Bütün sorunlarına rağmen her zaman neşeli, her zaman şakacıydı. İki de bir kiraya zam isteyen ve köpeğinden şika-yet eden ev sahibinden 'Çar' diye söz ederdi. Kurtulamadığı sırt ağrılarının adı da 'Stalin'di. Köpeği öldükten kısa bir süre sonra penceresine bir kedi gelmiş-ti. Leyla Hanım ölene kadar "yalnızlığımı anladı ve bana yoldaş olmaya geldi" dediği kedisiyle birlikte yaşadı. Bir gün yatağında sessizce öldü.

Leyla Hanım'ın ölümünü bir iki gün sonra haber aldık. Evindeki belgeleri Azeri derneklerinden gelen birilerinin aldığını söylediler. Bu belgelerin kulla-nılıp kullanılmadığını bilmiyorum. Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı'nın web sitesinde bir öğretim üyesi, Resulzade'nin arşivinin çeşitli kişilere dağıl-dığını, kimde hangi belgenin bulunduğu bilinmediğini yazıyor ve bu konu-da Müsavatçıların çok ketum davrandığından şikayet ediyor. Leyla Hanım'ın ölümünden sonra olduğu gibi, Resulzade'nin arkadaşı Kerim Oder öldüğünde de bazı arkadaşları evine gelerek belgeleri eşinden almışlar. Sürgündeki bir örgütlenme için bu anlaşılabilir bir tavır. Ama doğrusu bir Azeri web sitesin-de "... Memmed Emin 1955-il martın 6-da gece saat on bire on daqiqa kalmış üç defa 'Azerbaycan... Azerbaycan... Azerbaycan...' deyerek ebediyete qovuş-tu" yazıldığını görünce, bir mit yaratma çabasını sezmemek de mümkün değil.

Vanda/Leyla sevgi dolu, iyi bir kadındı. Umarım bir gün Azeriler ona da rahmet yollar.

Özet: Bu yazı 1918 yılında kurulan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk ve tek cumhur-başkanı Mehmet Emin Resulzade'nin Polonya asıllı eşi Leyla Hanım'ın anlattıklarına daya-lı olarak yazılmıştır. Leyla Hanım'ın, hayatının son döneminde Ankara'da yaşarken, eşinin ve kendisinin yaşamına ilişkin anlattığı olaylar Azeri kaynaklarında yazılanlarla karşılaştı-rılmıştır.

Anahtar Sözcükler: Resulzade Mehmet Emin, Azerbaycan, Müsavat Partisi, Stalin, Pil-sudski, Polonya.

VANDA RESULZADE, Polish Bride of the Azeri

Abstract: Based upon the story of Leyla Hanım, the wife of Mehmet Emin Resulzade, the first and last president of the Azerbaijan Republic of 1918, the article provides a narrative of their marriage in comparison with the Azeri sources.

Keywords: Resulzade Mehmet Emin, Azerbaijan, Müsavat Party, Stalin, Pilsudski, Poland.